

تبیین عدالت فضایی از منظر تمهید خدمات سلامت در فضاها و کاربری‌های شهری برای قشر سالمند (مورد پژوهی: منطقه ۱۵ تهران)

محمدتقی پیربابایی^۱

دانشیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

پریسا هاشم‌پور

استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

پیمان زاده باقری

دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۸/۲۹

چکیده

امروزه توجه به جایگاه و نقش سالمندان در نظام برنامه‌ریزی شهری و معماری از یک طرف و تحقق‌پذیری شهرهای دوستدار سالمند، از اولویت‌های اساسی در فرایند برنامه‌ریزی شهری و معماری است. خدمات شهری ساختاردهنده‌ی شکل و ماهیت کالبدی، اجتماعی و فضایی شهر است؛ لذا بی‌عدالتی در نحوه‌ی توزیع آن، تأثیر جبران‌ناپذیری بر ساختار، ماهیت شهر به ویژه سالمندان را با چالش‌های جدی روبرو می‌کند. تحقیق حاضر به بررسی وضعیت عدالت فضایی در سطح نواحی منطقه ۱۵ تهران پرداخته شد. تحقیق حاضر به لحاظ هدف در زمره پژوهش‌های کاربردی و به لحاظ روش تحقیق پیمایشی می‌باشد. در روند تحقیق ابتدا با طراحی پرسشنامه و برداشتهای میدانی به بررسی میزان دسترسی شهروندان به ویژه سالمندان در سطح نواحی شهر تهران پرداخته شد و سپس جهت رتبه‌بندی نواحی شهر به لحاظ دسترسی به خدمات از مدل VIKOR استفاده شد و در نهایت از مدل نزدیکترین همسایه جهت ارزیابی الگوی پراکندگی خدمات در سطح نواحی شهر استفاده گردید. نتایج مدل‌ها حاکی از آن است که پراکنش فضایی خدمات شهری در نواحی منطقه ۱۵ از الگویی منظم پیروی نمی‌کند و توزیع‌ها به صورت تصادفی و خوشه‌ای می‌باشد. همچنین تخصیص خدمات شهری در رابطه با قشر سالمند در نواحی منطقه مذکور تفاوت معنی‌داری دارد. در بررسی‌های به عمل آمده از لحاظ دسترسی به خدمات ناحیه ۳ بیشترین دسترسی و برخورداری و ناحیه ۵ و ۶ کمترین دسترسی برخوردارند.

واژگان کلیدی: عدالت فضایی، مدل نزدیکترین همسایه، کاربری شهری، منطقه ۱۵.

مقدمه

در سرتاسر جهان، کشورها به طور فزاینده‌ای در حال شهری شدن هستند (Dutta, 2012:2). به گونه‌ای که مطابق با گزارش سازمان ملل، بیش از ۵۴ درصد جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کنند که این رقم، مطابق با پیش‌بینی‌های صورت گرفته در سال ۲۰۵۰ میلادی به ۶۶ درصد افزایش خواهد یافت (United Nation, 2014). سیاست‌گذاری دولتی در ارتقاء زیست شهری با تأکید بر سلامت و بهداشت چندین دهه است که بسیاری از مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، سطوح مدیریت و برنامه‌ریزی محلی، ملی و بین‌المللی را تحت تأثیر قرار داده است (Esmailpour & Mehrazin, 2018: 215). در این رابطه مدیریت و خدمات‌رسانی اصولی به همه شهروندان، ضمن پیاده‌سازی عینی مفهوم عدالت فضایی، موجب بهره‌مندی مناسب همه شهروندان از خدمات می‌باشد (Jui-fen, 2006:10). از مهم‌ترین عوامل در برنامه‌ریزی شهری، استفاده از فضاها و توزیع مناسب و به‌عبارتی کامل‌تر عدالت فضایی است. در این راستا کاربری‌ها و خدمات شهری از جمله عوامل مؤثر و مفیدند که با پاسخگویی به نیازهای جمعیتی، افزایش منفعت عمومی و توجه به استحقاق و شایستگی افراد می‌توانند با برقراری عادلانه‌تر، ابعاد عدالت فضایی، عدالت اجتماعی و عدالت اقتصادی را برقرار نمایند (Beryaji et al, 2019: 2). در شهرسازی پایدار مناسب‌سازی فضاهای شهری، بستر کالبدی در جهت رسیدن به فرصت‌های برابر برای همه اقشار جامعه به منظور تحرک و جابجایی در سطح شهر و دسترسی هر فرد به تمامی فضاهای شهری از ضروریات رشد و توسعه جامعه است (Eisaloo, 2015:10). در این میان سالمندی یکی از مراحل زندگی انسان است، که به عنوان یک روند طبیعی گذر عمر مطرح می‌گردد. این روند که موجب دگرگونی‌هایی در توانایی‌های جسمی و نیازهای روحی - روانی انسان می‌شود که نیاز به توجهات خاص دارد (Alalhesabi & Rafei, 2011:247). از قرن ۱۸، به علت پیشرفت علم و فناوری و بهبود در پزشکی و کیفیت خدمات بهداشتی نسبت جمعیت سالمند به کل جمعیت افزایش یافته است. جمعیت سالمندان رو به رشد یک مسئله مهم نه تنها از لحاظ مالی بلکه اجتماعی نیز است (Ridzwan Othman & Fadzil, 2014:120) و سلامت سالمندان فقط جنبه‌ای تک بُعدی و ساده در زندگی آنان نیست. سازمان بهداشت جهانی سلامت را شامل سلامت فیزیکی، روانی و اجتماعی می‌داند و نه فقط نداشتن بیماری یا معلولیت (Lee et al, 2013: 244). مطالعه‌های مراکز سالمندی نشان می‌دهد که حداقل ۶۰ درصد از سلامت فرد سالمند به رفتارهای فردی، ساختارهای اجتماعی و موقعیت محیطی وابسته است (Ball MS, 2012) نبود امکانات مطلوب و مناسب این قشر همچون فضای سبز ناکافی، دسترسی نامناسب به خدمات و امکانات لازم، پیاده‌روهای نامناسب، ایمنی نامناسب در برابر افراد سواره، خوانایی نامطلوب و غیره، مشکلات متعددی را برای این افراد به وجود آورده است (Alalhesabi & Rafei, 2011: 248).

تهران به عنوان مرکز سیاسی، اداری، اقتصادی، ایران طی چند دهه گذشته به سرعت رشد کرده و درصد چشم‌گیری از جمعیت ایران را در خود جای داده است. تراکم شدید جمعیتی در تهران مشکلات عدیده‌ای را برای اقشار جامعه به وجود آورده و این مشکلات بر قشر آسیب‌پذیر سالمندان تأثیر بیشتری دارد و برای حل این مشکلات توجه به نیازهای قشر آسیب‌پذیر در اولویت قرار دارد. تهران با توجه به سرشماری سال ۱۳۹۵، ۶٫۷ درصد جمعیت سالمند را داراست که این درصد نسبت به سال ۱۳۹۰ افزایش یافته و با توجه به بزرگتر شدن شهرها و دگرگونی زندگی

ساکنان شهری نوعی احساس مرطود بودن در سالمندان به وجود آمده است زیرا سالمندان افرادی هستند تنها دچار محدودیت‌های حرکتی، و بیماری‌ها که سلامت آنها را تهدید می‌کند و به لحاظ روان‌شناختی در معرض مرطود ماندن هستند به همین دلیل سالخوردگان برای سالم زیستن به سازگاری فراوانی نیاز دارند. به نظر می‌رسد عدالت فضایی به عنوان یکی از ارکان‌های اصلی توسعه پایدار شهری در مورد قشر سالمند رعایت نشد و سالمندان برای استفاده از بسیاری از امکانات و خدمات و مشارکت در اجتماعات شهری با مشکلات جدی مواجهند و بسیاری از فضاهای شهری برای این گروه سنی مناسب‌سازی نشده، گویا شهر با سالمندان بیگانه است. متأسفانه سالمندان شهر تهران جزء گروه اقلیت و حاشیه‌ای هستند. منطقه ۱۵ تهران نیز یکی از مناطق ۲۲ گانه شهر تهران می‌باشد که این منطقه دارای فضاهایی با کاربری‌های متعدد و متنوع است، ولی متأسفانه این فضاها و تعدد کاربری‌ها در ارتباط با نیاز سالمندان به آن بی‌توجهی شده و سالمندان با اصالت این منطقه حس امنیت، سلامتی و آرامش را در محل زندگی خود حس نمی‌کنند.

برنامه‌ریزی و ایجاد شهری که بدان نیازها توجه داشته باشد و فضاهای در شأن و کرامت سالمندان یک شهر را به وجود آورند از ضروریات تحقق عدالت فضایی می‌باشد.

این پژوهش با هدف شناخت عدالت فضایی در جهت حفظ سلامت، آرامش و آسایش سالمندان در منطقه ۱۵ شهر تهران سعی دارد شهری سالمند محور در حوزه سلامت و بهداشت و حوزه اجتماعی و اقتصادی سالمندان را افرادی سرپا و علاقمند به مشارکت فعال در امور مختلف و حضور در اجتماع قرار دهد. با توجه به هدف طرح شده این پژوهش به دنبال پاسخ به دو سوال کلیدی است: نخست اینکه شاخص‌های عدالت فضایی در ارتباط با سلامت قشر سالمند در منطقه ۱۵ تهران از چه وضعی برخوردار باشند؟ و دوم اینکه آیا پراکنش فضایی خدمات شهری در رابطه با سالمندان در منطقه ۱۵ از الگو منظمی پیروی می‌کنند؟

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ ماهیت توصیفی - تحلیلی بوده و داده‌های مورد استفاده در آن از طریق روش پیمایشی گردآوری شده‌اند. در گام نخست با استفاده از مبانی نظری موجود به توصیف مفاهیم پژوهش پرداخته شده و در گام بعدی با استفاده از این مبانی و اطلاعات جمع‌آوری شده به تحلیل آن‌ها اقدام شده است. جامعه آماری مد نظر، افراد بالای ۱۸ سال در سطح منطقه ۱۵ شهر تهران هستند. با توجه به نامشخص بودن تعداد جامعه آماری از روش نمونه‌گیری تصادفی قابل دسترس برای تعیین حجم نمونه استفاده گردیده است، که طبق فرمول کوکران حجم نمونه به دست آمده برای این پژوهش ۳۷۹ نفر می‌باشد.

راهبرد پژوهش بکارگرفته شده در این پژوهش در جهت پاسخ به پرسش‌های مذکور، راهبرد پژوهش قیاسی است که در آن گردآوری داده‌ها در چارچوب‌های نظری و قالب ابزارهای اندازه‌گیری استاندارد و تست شده انجام می‌گیرد که روایی و پایایی آن‌ها احراز شده باشد. به منظور بررسی و ارزیابی نواحی منطقه ۱۵ تهران به لحاظ برخورداری از خدمات شهری مخصوصاً قشر سالمند و نحوه توزیع و امکانات شهری در رابطه با سالمندان با استفاده تحلیل واریانس، آزمون تفاوت میانگین، مدل ویکور و مدل نزدیکترین همسایه بهره گرفته شد.

مروری بر متون نظری و پیشینه پژوهش

عدالت فضایی

مفهوم عدالت از منظرهای مختلف قابل تأمل است و مفاهیمی چون عدالت اجتماعی، عدالت فضایی، عدالت جغرافیایی و محیطی نیز متأثر از چند بعدی بودن مفهوم عدالت است.

عدالت را اساساً می‌توان به عنوان اصل یا مجموعه‌ای از اصول در نظر گرفت که برای حل و فصل دعاوی متضاد به وجود آمده است. اصول عدالت اجتماعی نیز در واقع، کاربرد خاص این اصول برای فایق آمدن بر تعارضاتی است که لازمه همکاری اجتماعی برای ترقی افراد است؛ لذا عدالت اجتماعی بر اساس مفهوم توزیع عادلانه از طریق عادلانه قرارداد است (Pourahmad & Hataminezhad, 2014:184). عدالت اجتماعی مفهومی مدرن است که به تحقق فرصت‌ها و زندگی و شانس برابر اشاره می‌کند (Sustainable Society Index, 2012:10). دیویدهاروی از جغرافیدانان رادیکال نیمه دوم قرن بیستم است که در کتاب عدالت اجتماعی و شهر (۱۹۷۳) مفهوم عدالت اجتماعی را کمک به خیر و صالح همگانی، مالک توزیع درآمد در مکان‌ها، تخصیص عادلانه منابع و رفع نیازهای اساسی مردم تعریف می‌کند (Hosseini Shahparian, 2015:68).

عدالت فضایی بیانگر رفتار منصفانه و دربرگیرندگی همه مردم، بدون توجه به قومیت، رنگ، منشأ ملیت یا درآمد، در توسعه، اجرا و به‌کارگیری قواعد محیطی است (Bass, 1998:87). عدالت فضایی ایده‌ای است که از عدالت اجتماعی گرفته شده است به این معناست که باید با ساکنان در هر جایی که زندگی می‌کنند، به‌طور برابر رفتار شود (Tsou et al, 2005:425). در منابع علمی، رویکردهای متعددی برای تعریف و کمی‌سازی مفهوم عدالت فضایی وجود دارد. رویکرد مبتنی بر بررسی توزیع برابر منافع بین گروه‌های مختلف اجتماع، عدالت افقی و رویکرد مبتنی بر توزیع منافع بر اساس ویژگی‌های گروه‌های اجتماعی انجام می‌شود (Dalayimilan and Kheyraldin, 2017: 24). در برابر عدالت فضایی، بی‌عدالتی فضایی می‌تواند هم به عنوان یک نتیجه و هم به عنوان یک فرایند در نظر گرفته شود برای مثال از الگوهای پراکندگی که به نوبه خودشان به صورت عادلانه و ناعادلانه پخش شده‌اند نام برد (Iveson, 2011:254).

برابری فضایی در برابر نابرابری فضایی

برای برخی، برابری فضایی به معنی دسترسی برابر به خدمات پایه عمومی است، که با فاصله سنجیده می‌شود، مانند دسترسی به مدرسه، خدمات سلامتی یا مراکز فرهنگی. برای برخی دیگر، برابری فضایی بسیار بلند پروازانه‌تر بوده است و شامل انتخاب شغل‌ها است، نه یک شغل؛ انتخاب دسترسی به موسسات آموزشی است، نه تنها یکی؛ انتخاب مراکز فرهنگی برای گروه‌های هدف مختلف و گروه‌های سنی مختلف است، نه تنها یک تئاتر آماتوری محلی یا منطقه‌ای و آنچه که مهم و مهم‌تر در اطلاعات ضروری جامعه شده است این است که برابری فضایی به معنی دسترسی برابر به اطلاعات است. این مورد اخیر می‌تواند کل انگاشت برابری فضایی را تغییر دهد. نهایتاً، افرادی که آرزوی جامعه‌ای برابر از هر سنخ را دارند کوچک شده و در نتیجه برابری فضایی با برابری اجتماعی مخلوط شده است.

در ناب‌ترین معنا، برابری تنها هنگامی بدست می‌آید که جامعه بر روی اینکه چه چیزی عدالت است، به اجماع برسد. تعاریف گوناگون برابری بر روی توزیع برابری تاثیر می‌گذارد (Talen, 1996).

تعاریف گوناگونی برای برابری ارائه شده است که حداقل ۴ گروه را می‌توان شناسایی کرد (ibid):

گروه اول، توزیع منصفانه را برابری معنی کرده‌اند، که بر اساس آن هر کس منافع عمومی یکسانی را بدون توجه به موقعیت اجتماعی- اقتصادی، تمایلات یا توانایی پرداخت یا دیگر معیارها دریافت می‌کند. ساکنان همچنین منابع یکسانی را بدون توجه به نیازهایشان دریافت می‌کنند. گروه دوم، توزیع منصفانه منافع عمومی بر اساس نیازها صورت می‌گیرد که پرداخت غرامت عادلانه نامیده می‌شود. گروه سوم، توزیع منصفانه خدمات و امکانات بر اساس تقاضا صورت می‌گیرد. مشارکت فعال در توزیع تصمیمات پاداشی است که منافع استفاده‌کنندگان را افزایش می‌دهد. تقاضا بر اساس استفاده از نشانه‌های اقتصادی یا حمایت‌های سیاسی شناسایی می‌شود. معیار نیاز-پایه می‌تواند انواع تنظیمات متفاوت برابری را تولید کند. در نهایت توزیع منصفانه می‌تواند بر اساس معیارهای بازار باشد که هزینه خدمات می‌تواند به عنوان عامل کلیدی توزیع قرار بگیرد. به طور دقیق، تمایل پرداخت عملیاتی می‌شود، که در آن توزیع منصفانه خدمات بر اساس درجه استفاده مردم از خدمات خاصی تعیین می‌شود. به عبارت دیگر، تخصیص می‌تواند بر اساس میزان مالیاتی که پرداخت می‌شود یا حداقل هزینه پایه قرار گیرد. همین که نابرابری در ارتباط با یک مکان صورت گیرد، جنبه فضایی این مفهوم را در بر می‌گیرد. به عبارت دیگر، نابرابری فضایی به نابرابری‌های اجتماعی- اقتصادی وابسته به مکان اشاره می‌کند (Daneshpour, 2003: 8).

نابرابری فضایی وضعیتی است که در آن چیزهای با ارزش اجتماعی اعم از ثروت مادی، قدرت، منزلت اجتماعی و سرمایه‌های فرهنگی از یک طرف و از طرفی توزیع و پراکنش نامناسب خدمات عمومی شهری به‌طور مساوی در دسترس ساکنان و شهروندان قرار نگرفته باشد؛ به‌نحوی که این دسترسی افتراقی، پایگاه‌های اجتماعی و کالبدی متفاوتی را برای افراد جامعه رقم بزند و اختلافات پنهان و آشکار زیادی در بین آن‌ها بوجود آورد. این تمایزها اغلب به وسیله آموزش، موقعیت مسکونی، حیثیت شغلی، مالکیت، دارایی و ثروت و دسترسی مناسب به خدمات عمومی در بین مناطق شهری نمایان شده و پایدار می‌گردد و به تدریج به جدای گزینی فضایی منجر خواهد شد. فضاهای نابرابر شهری موجب می‌شوند تا فرصت‌های نابرابر در اختیار شهروندان نواحی مختلف قرار گیرند و به توزیع نابرابر خدمات رفاهی، شکل‌گیری و رشد نواحی فرسوده و فقیرنشین و افت محرومیت نواحی شهری به‌عنوان عمده‌ترین پیامدهای نابرابری در نواحی شهری منتهی می‌شود (Koushane et al, 2019: 206). نابرابری مفاهیم بسیار گسترده و گاهاً متفاوتی دارد که در ادامه این مفاهیم توضیح داده می‌شود. ساده‌ترین راه برای تعریف سالمندی، عبارت است از شمردن تعداد سال‌هایی که از بدو تولد طی شده است. به‌طور کلی آمار مربوط به سالمندان ۶۵ سالگی را به صورت قراردادی آغاز سالمندی تعیین می‌کنند. در مورد بعضی افراد انتقال به تدریج انجام می‌گیرد حال آنکه مورد افراد دیگر انتقال از دوره‌ای به دوره دیگر به سرعت و همراه با صدمات روحی به وقوع می‌پیوندد (Alalhesabi & Rafei, 2011: 250). سالخوردگان معمولاً نوعی از زوال را در قدرت جسمی حرکتی خود تجربه می‌کنند، بنابراین اگر امکانات و خدمات شهری به خوبی توزیع نشوند حتی رفت و آمدهای مختصر درون محله‌ای نیز برای این افراد مانند سفرهایی طاقت فرسا خواهد بود. شناخت و درک نیازهای مختلف سالمندان و تلاش در جهت پاسخگویی به

این نیازها و احترام به ترجیحات آن‌ها در طراحی و بهسازی فضاهای عمومی شهری، می‌تواند در زندگی خوب سالمندی و بهبود کیفیت و امید به زندگی آنها و دستیابی به اهداف سالمندی موفق مؤثر باشد (Moghimi & Momeni, 2019: 401).

پیشینه پژوهش

بررسی‌های منابع نشان می‌دهد که تاکنون در رابطه با عدالت فضایی در خصوص فضاها و کاربری‌های شهری برای قشر سالمند تحقیقات زیادی انجام نشده است ولی در رابطه با کاربری‌های شهری و عدالت فضایی و اجتماعی تحقیقاتی صورت گرفته است که در ادامه به چند نمونه اشاره می‌گردد. تاکنون در خصوص محدوده مورد مطالعه در رابطه با موضوع مورد بررسی تحقیقاتی صورت نگرفته از این نظر یک فقر و خلاء مطالعاتی در منطقه احساس میشود. همچنین توزیع عادلانه کاربری‌های شهری با تأکید بر قشر سالمند از مزیت و نوآوری تحقیق نسبت به سایر تحقیق‌ها را نشان می‌دهد.

کامرال^۱ (۲۰۱۴) در تحقیقی در تایلند در رابطه با توزیع عدالت به این نتیجه رسیده است که عدالت فضایی در محلات شهری با توزیع فضایی عادلانه امکانات و دستیابی برابر شهروندان به خدمات شهری ارتباط مستقیمی دارد. تالیا^۲ (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی دسترسی به خدمات عمومی شامل خدمات آموزشی و تفریحی کودکان پرداخته، و به این نتیجه رسیده که بخش‌هایی از منطقه مورد مطالعه (منطقه ۷ تهران) دسترسی کافی برای خدمات آموزشی و تفریحی کودکان را ندارند.

اس مورگان هوگی^۳ و همکاران (۲۰۱۶) در تحقیقی به بررسی روابط بین در دسترس بودن پارک‌ها و شاخص‌های کیفیت، نقطه ضعف محله و ترکیب نژادی/ قومی با استفاده از روش عدالت زیست‌محیطی انجام داده‌اند و نتایج تحقیقات آنان حاکی از این است که شناسایی و اصلاح نابرابری در کیفیت پارک ممکن است به صورت جدایی ناپذیر به ایجاد محیط‌های پارک عادلانه در سراسر محله‌های گوناگون بینجامد.

احمدتوزه (۱۳۹۲) در پایان‌نامه خود با عنوان " بررسی و تحلیل عدالت فضایی در شهر سقز" به بررسی توزیع خدمات در محلات شهر سقز پرداخته است. نتایج وی نشان می‌دهد که بین توزیع جمعیت و توزیع خدمات در محلات ۲۲ گانه شهر سقز ارتباط منطقی و هماهنگی وجود ندارد. همچنین با افزایش فاصله از مرکز شهر میزان برخورداری محلات نیز کاهش یافته است.

طهماسبی زاده و خادم‌الحسینی (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان "تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در مناطق شهری (مطالعه موردی مناطق شهر اصفهان)" انجام داده‌اند. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل‌های شاخص توسعه انسانی (HDI)، آزمون‌های آمار فضایی، همبستگی فضایی شاخص موران و میانگین نزدیکترین همسایه و تحلیل‌های ZONAL در محیط سیستم اطلاعات جغرافیایی به صورت ترکیبی استفاده شده است. عدم تعادل شاخص‌های عدالت در منطقه‌های

¹. cameral

². Taleaia

³. S. Morgan Hughey

شهر اصفهان، به وجود آمدن دوگانگی فضایی در فضای هر منطقه از شهر، نابرابری در بین منطقه‌های شهر اصفهان از جمله نتایج تحقیقات آنها می‌باشد.

نصیری (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان "تحلیل نابرابری‌های فضایی توزیع خدمات شهری با رویکرد عدالت فضایی با استفاده از مدل ویکور (مطالعه موردی: شهر قزوین)" به بررسی ارتباط بین پراکنش جمعیت و توزیع خدمات و دسترسی مناسب ساکنان نواحی ۱۹ گانه شهر قزوین از خدمات عمومی شهری پرداخته است. برای بررسی نحوه پراکنش جمعیت از مدل آنتروپی نسبی و به منظور تحلیل نابرابری‌های فضایی نحوه توزیع خدمات در سطح نواحی از مدل ویکور بهره گرفته شده است. نتایج تحقیقات ایشان نشان می‌دهد که پراکنش جمعیت در نواحی شهری قزوین به صورت متناسبی صورت نگرفته است و توزیع خدمات در سطح نواحی متعادل نمی‌باشد.

ایران‌شاهی و قلعه‌نویی (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان "ارزیابی دسترسی سالمندان دارای ناتوانی‌های جسمی حرکتی به امکانات لازم در فضاهای شهری، نمونه موردی خیابان چهارباغ عباسی اصفهان" پرداخته‌اند. نتایج تحقیقات آنان حاکی از این است که دسترسی به سرویس‌های بهداشتی با ۸۲ درصد مطلوب بودن، دسترسی به فضاهای استراحت و نشستن با ۷۸ درصد و نداشتن موانع عبوری در مسیرهای پیاده‌رو با ۸۲ درصد، شاخص‌های مطلوب‌تر برای سالمندان شناخته شدند.

معرفی محدوده مورد مطالعه

منطقه ۱۵ شهرداری تهران یکی از مناطق شهری تهران است که در جنوب شرقی شهر تهران قرار دارد. این منطقه از شمال با منطقه ۱۴ از جنوب با مناطق ۱۶ و ۲۰ از غرب با منطقه ۱۲ و از شرق با پاکدشت همسایه است. منطقه ۱۵ با مساحتی بیش از ۱۵ کیلومتر مربع دارای هشت ناحیه شهری است. از هشت ناحیه موجود، شش ناحیه در محدوده قانونی شهر تهران و دو ناحیه در حریم استحقاقی شهر قرار دارند (شکل شماره ۱).

شکل شماره ۱: نقشه موقعیت منطقه ۱۵ تهران

Source: Authors; (2019)

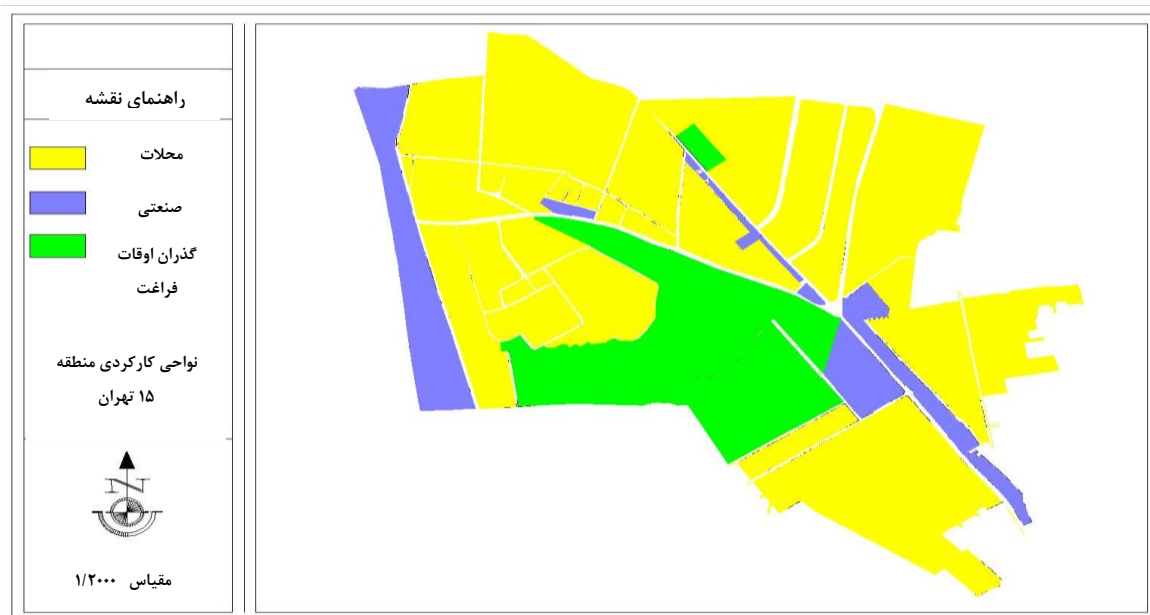
مساحت منطقه ۱۵ بالغ بر ۲۹۶۵/۸ هکتار است که ۵/۵ درصد مساحت کل مناطق شهر تهران می‌باشد. ضمناً مساحت حریم استحفاظی شهر تهران در حوزه مدیریت شهرداری این منطقه بالغ بر ۱۶۵۰۰ هکتار می‌باشد که ۱۴/۶ درصد مساحت کل حریم استحفاظی شهر تهران است. منطقه ۱۵ شهر تهران بر اساس آمار ۱۳۹۵ با ۶۵۹۴۶۸ نفر جمعیت با تراکم ۲۲۲ نفر در هکتار در رتبه دوم و بعد از منطقه ۴ تهران قرار دارد. مقایسه جمعیت و روند تحولات آن در منطقه با شهر تهران نشان‌دهنده افزایش سهم نسبی جمعیت منطقه در کل جمعیت شهر تهران (از ۷/۷ به ۸/۸ درصد) می‌باشد. متوسط رشد سالانه جمعیت در طول دوره مورد بررسی در منطقه برابر ۲/۱ درصد است که بیشتر از رقم متناظر آن برای شهر تهران (۱/۵۳) می‌باشد.

جدول ۱: آمار و اطلاعات منطقه ۱۵ شهر تهران

تعداد ناحیه	تعداد محله	مساحت کل (هکتار)	جمعیت	تعداد خانوار	تعداد مرد	تعداد زن	تراکم جمعیت (نفر در هکتار)
۸	۱۹	۲۹۶۵/۸	۶۵۹۴۶۸	۲۰۹۱۴۱	۳۳۵۳۱۴	۳۲۴۱۵۴	۲۲۲

Source: (<http://region15.tehran.ir/>)

شهرداری منطقه ۱۵ محدوده خدماتی خود را میان هشت ناحیه تقسیم کرده است که محدوده شش ناحیه خدمات شهری در داخل محدوده مصوب طرح جامع شهر تهران و محدوده دو ناحیه (ناحیه خاور شهر و دیگری ناحیه قیامدشت) در خارج از این محدوده و در داخل محدوده حریم استحفاظی شهر و به صورت منفصل از منطقه قرار دارد. شمال این محدوده از میدان شوش به سمت میدان خراسان در مسیر خیابان شوش و ۱۷ شهریور آغاز می‌گردد. در شرق این محدوده در امتداد خیابان خاوران به خیابان ذوالفقاری منتهی می‌گردد و غرب آن نیز خیابان فدائیان اسلام تا میدان شوش واقع شده است. جنوب این ناحیه امتداد بزرگراه بعثت از انتهای خیابان ذوالفقاری تا تقاطع فدائیان اسلام است. فعالیت‌های درون مکانی در منطقه ۱۵ شهر تهران در زیر تقسیم‌های مسکونی، تولیدی-خدماتی و رفاه عمومی قرار می‌گیرد. خوشه‌شدگی فعالیت‌ها در این منطقه سبب به وجود آمدن نواحی کارکردی مسکونی، نواحی کارکردی مجتمع‌های صنعتی و نواحی کارکردی گذران اوقات فراغت شده است (شکل شماره ۲).

شکل شماره ۲: نواحی کارکردی موجود در منطقه ۱۵ شهر تهران

Source: Tarh and Amayesh Engineering Consultants - pattern of development region 15 (2005)

الف- فعالیت مسکونی

فعالیت مسکونی با سهم بیش از ۲۸/۸ درصد از زمین‌های منطقه ۱۵ شهر تهران، بزرگترین ناحیه کارکردی منطقه (در مجموع) را تشکیل می‌دهد. دامنه تغییرات سهم نسبی زمین‌های با کاربرد مسکونی از کل مساحت نواحی شش گانه منطقه بین حداکثر ۴۲/۱ درصد در ناحیه ۱ و حداقل ۱۲/۹ درصد در ناحیه ۳ می‌باشد.

ب- فعالیت‌های تولیدی

با خوشه شدگی فعالیت‌های تولیدی در منطقه ۱۵ شهر تهران، ۵ ناحیه کارکردی تولیدی در این منطقه تشکیل شده است که در همجواری نواحی کارکردی محلات مسکونی قرار دارند. این فعالیت ۵/۸ درصد کل مساحت زمین‌های منطقه را (با دامنه تغییرات بین حداکثر ۱۲/۲ درصد در ناحیه ۴ و حداقل ۰/۶ درصد در ناحیه ۵) تشکیل می‌دهد.

ج- فعالیت‌های خدماتی

فعالیت‌های خدماتی شامل زیر تقسیم‌های مربوط به این فعالیت (تجارت، خدمات شخصی، خدمات حرفه ای خدمات حمل و نقل....) کمتر از ۲ درصد منطقه ۱۵ شهر تهران را به خود اختصاص می‌دهد.

د- فعالیت‌های رفاه عمومی

با خوشه شدگی فعالیت‌های گذران اوقات فراغت به عنوان بخشی از فعالیت‌های رفاه عمومی، ۴ ناحیه کارکردی گذران اوقات فراغت در منطقه ۱۵ شهر تهران به وجود آمده است. در مجموع ۲۶/۷ درصد مساحت منطقه ۱۵ شهر تهران به فعالیت‌های رفاه عمومی اختصاص دارد که بعد از فعالیت مسکونی بیشترین سهم را در منطقه دارد.

یافته‌های تحقیق

پیمایش حاضر در زمینه تبیین عدالت فضایی از منظر تمهید خدمات سلامت در فضاها و کاربری‌های شهری برای قشر سالمند می‌باشد. در مجموع ۲۲ گویه برای متغیرها در پرسشنامه طراحی گشت (جدول ۲). پس از تعیین شاخص‌های لازم در پرسشنامه، روایی و پایایی آن تأیید گردید. برای سنجش اعتبار پرسشنامه از روش اعتبار صوری و محتوایی از نظر صاحب‌نظران و متخصصان استفاده گردید، بدین صورت که بعد از تنظیم پرسشنامه و قبل از اجرای آن پرسشنامه در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت و مورد بازبینی گردید و بعد از تأیید، پرسشنامه‌ی نهایی در بین جامعه نمونه توزیع و جمع‌آوری گردید. و برای بررسی روایی گویه‌ها ضریب آلفای کرونباخ بکار بسته شد. بر اساس محاسبات صورت گرفته چون ضریب آلفای تمامی سؤالات پرسشنامه بزرگتر از ۰/۶ است، ضرورتی برای حذف هیچ‌کدام از سؤالات نبود.

جدول ۲: ضریب روایی متغیرها و شاخص‌های تحقیق

ردیف	متغیر	تعداد	روایی (آلفای کرونباخ)
۱	ایمنی و امنیت	۶	۰,۶۱
۲	دسترسی به خدمات بهداشتی	۴	۰,۵۷
۳	دسترسی به خدمات حمل و نقل	۲	۰,۴۹
۴	دسترسی به خدمات راحتی و رفاهی	۱۰	۰,۶۳

Source: Research findings, (2019)

بنابراین در پژوهش حاضر با توجه به سؤالات مطرح شده و موضوع مورد مطالعه، ترکیبی از روش‌های تحلیل آماری و نرم افزارهای اختصاصی سیستم اطلاعات جغرافیایی و SPSS، بکار رفت که در بخش تحلیل داده‌ها با SPSS از آزمون تحلیل واریانس و کیفیت تفاوت میانگین استفاده شد. برای نمایش و اعمال تحلیل‌های فضایی روی داده‌ها و نشان دادن تفاوت‌های توزیع خدمات از روی نقشه کاربری اراضی در سطح نواحی شهری منطقه ۱۵ از نرم افزار Arc GIS استفاده گردید. به منظور بررسی الگوی توزیع کاربری‌ها از شاخص نزدیکترین همسایه بهره‌گرفته است. شاخص میانگین نزدیکترین همسایه مبتنی بر اندازه‌گیری فاصله تک‌تک کاربری‌ها تا نزدیکترین همسایه آن‌ها است و در تعیین همگرایی و واگرایی انواع کاربری‌های مختلف به کار می‌رود. با این نوع آنالیز می‌توان فهمید که آیا توزیع نقاط تصادفی است یا خیر؟ همچنین اینکه نوع الگوی پراکنش چگونه است؟ (Quaddus, 2001:27). در این روش شاخص نزدیکترین همسایه بر اساس میانگین فاصله از هر شاخص تا نزدیکترین همسایه‌هایش محاسبه می‌شود. فاصله مورد انتظار در این روش با تجزیه و تحلیل کمیت Z به دست می‌آید. اگر این مقدار بین $1/96$ تا $-1/96$ باشد، اختلاف معناداری بین توزیع مشاهده شده و توزیع تصادفی وجود ندارد. در غیر این صورت توزیع، تجمعی یا یکنواخت خواهد بود.

به عبارت دیگر در این مدل، الگوی پراکنش نقاط با تئوری تصادفی مقایسه می‌شود. چنانچه فاصله متوسط مشاهده‌ای از فاصله متوسط الگوی تصادفی بیشتر باشد، الگوی نقاط مشاهده‌ای نسبت به الگوی تصادفی، پراکنده^۱ است. به طریق مشابه می‌توان گفت، الگوی نقاط، زمانی حالت خوشه‌ای دارد که در آن فاصله متوسط مشاهده‌ای بین نزدیکترین همسایه از الگوی تصادفی کمتر باشد.

تحلیل نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران به لحاظ شاخص‌های مورد بررسی

در ارزیابی نواحی مورد مطالعه به لحاظ شاخص‌های عدالت فضایی، از تحلیل واریانس یکراهه استفاده شده است، که نتایج حاصل از اجرای آزمون تحلیل واریانس یکراهه جهت بررسی تفاوت پهنه‌ها به لحاظ شاخص‌های مورد مطالعه، در جدول (۳) آورده شده است.

جدول ۳: آزمون فیشر شاخص‌های عدالت فضایی

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	761.301	1	90.907	6.698	.000
Within Groups	2967.715	378	10.495		
Total	3763.120	379			

Source: Research findings, (2019)

برای تفسیر نتیجه آزمون نتیجه تحلیل واریانس مبنی بر معنی داری یا عدم معنی داری تفاوت میانگین متغیر مورد بررسی در بین گروه‌ها، باید بر اساس معنی داری مقدار F عمل کنیم. یعنی موقعی که سطح معنی داری (Sig) آزمون F کوچکتر از $0/05$ باشد، در آن صورت تفاوت میانگین نواحی به لحاظ پراکنندگی شاخص‌های عدالت فضایی تأیید و در مقابل فرض یکسانی آماری آنها رد می‌شود. بر طبق جدول بالا متغیر شاخص مورد مطالعه با سطح معنی داری ($p < 0/000$) ($Sig < 0/01$) تفاوت معنی داری را بین نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران نشان داده است. یعنی مقدار آزمون فیشر در متغیر شاخص‌های مورد مطالعه در سطح خطای کوچکتر از $(0/01)$ و با اطمینان (99%) معنی دار است.

¹. Dispersed

نشان می‌دهد که تفاوت میانگین متغیر شاخص‌های عدالت فضایی در بین نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران به لحاظ آماری معنادار است.

جهت بیان کیفیت تفاوت میانگین رتبه شاخص‌های عدالت فضایی در سطح نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران از جدول کیفیت تفاوت میانگین استفاده شده است. به عبارتی این آزمون نشان می‌دهد که میانگین شاخص‌های عدالت فضایی در کدام ناحیه بیشتر و کدام ناحیه کمتر است. برای رسیدن به این منظور از نتایج جدول کیفیت تفاوت میانگین استفاده می‌کنیم. طبق نتایج این جدول، میانگین شاخص‌های عدالت فضایی در ناحیه ۳ منطقه ۱۵ شهر تهران ۱۷,۹۵ می‌باشد که بیشترین نمره را در بین سایر نواحی مورد مطالعه به لحاظ شاخص‌های عدالت فضایی مورد مطالعه را داراست. می‌توان گفت که ناحیه ۳ به لحاظ شاخص‌های عدالت فضایی (دسترسی به مراکز خدمات بهداشتی و درمانی و مراکز مذهبی و فرهنگی، سرویس بهداشتی، محل استراحت و نشستن و وسایل حمل و نقل عمومی و میزان روشنایی معابر و...) نسبت به سایر نواحی مورد مطالعه وضعیت مناسب‌تری را دارا می‌باشد، بنابراین می‌توان گفت که ناحیه ۳ به لحاظ برخورداری از شاخص‌های عدالت فضایی، رتبه اول را دارا می‌باشد. اما در ناحیه ۵ شاهد کمترین میانگین هستیم که میانگین نمره آن در شاخص‌های عدالت فضایی برابر است با ۱۰,۵۱ است در واقع این ناحیه در بین نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران به لحاظ شاخص‌های مذکور در وضعیت نسبتاً نامناسب‌تری قرار دارد که در بین سایر نواحی کمترین میانگین را دارد. با توجه به مطالعات میدانی به عمل آمده در ناحیه ۵ فقدان مدیریت کارآمد شهری موجب آشفتگی در توزیع کاربری‌های خدماتی در مناطقی از شهر شده و محیطی نابرابر را برای شهروندان بویژه برای شهروندان سالمند به وجود آورده است. این مسئله به ایجاد نابرابری فضایی و نابسامانی در نحوه اسکان و استقرار جمعیت و فعالیت و توزیع ناعادلانه خدمات انجامیده است. (جدول شماره ۴).

جدول شماره ۴: جدول کیفیت تفاوت میانگین شاخص‌های مورد مطالعه

محل	کیفیت تفاوت میانگین
ناحیه ۳	۱۷,۹۵
ناحیه ۲	۱۵,۲۰
ناحیه ۱	۱۴,۳۷
ناحیه ۴	۱۲,۸۹
ناحیه ۶	۱۱,۶۳
ناحیه ۵	۱۰,۵۱

Source: Research findings, (2019)

سطح‌بندی نواحی مورد مطالعه از نظر میزان دسترسی جمعیت ساکن (افراد سالمند) به امکانات و خدمات شهری با استفاده از مدل ویکور

در این پژوهش جهت سنجش نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران به لحاظ توزیع خدمات شهری، ابتدا اطلاعات مربوط به شاخص‌های امکانات و خدمات شهری منطقه ۱۵ بر اساس طرح جامع تهران استخراج گردید سپس ماتریس تصمیم که مشتمل بر ۷ ستون (تعداد شاخص‌ها) ۶ سطر (تعداد نواحی شهری) است، تشکیل گردید. برای بیان اهمیت نسبی معیارها و شاخص‌های مورد استفاده می‌بایست وزن نسبی آن‌ها را تعیین کرد. در این پژوهش به منظور وزن‌دهی به ۷ معیار انتخابی، پرسشنامه‌ای تدوین شد تا با استفاده از نظرات خبرگان این معیارها مقایسه

زوجی شوند. در نهایت وزن معیارها بر اساس مدل AHP فازی محاسبه شد که به شرح جدول شماره (۵) می-باشد.

جدول ۵: وزندهی شاخص‌های مورد بررسی

شاخص‌ها	مراکز مذهبی	مراکز بهداشتی و درمانی	مراکز فرهنگی	فضاهای سبز	سرویس بهداشتی، محل استراحت و نشستن	حمل و نقل	فضاهای ورزشی
وزن	۰,۰۷۵۳	۰,۳۱۲۴	۰,۰۵۴۴	۰,۱۰۸۱	۰,۲۲۸	۰,۱۵۴۱	۰,۰۷۴۳

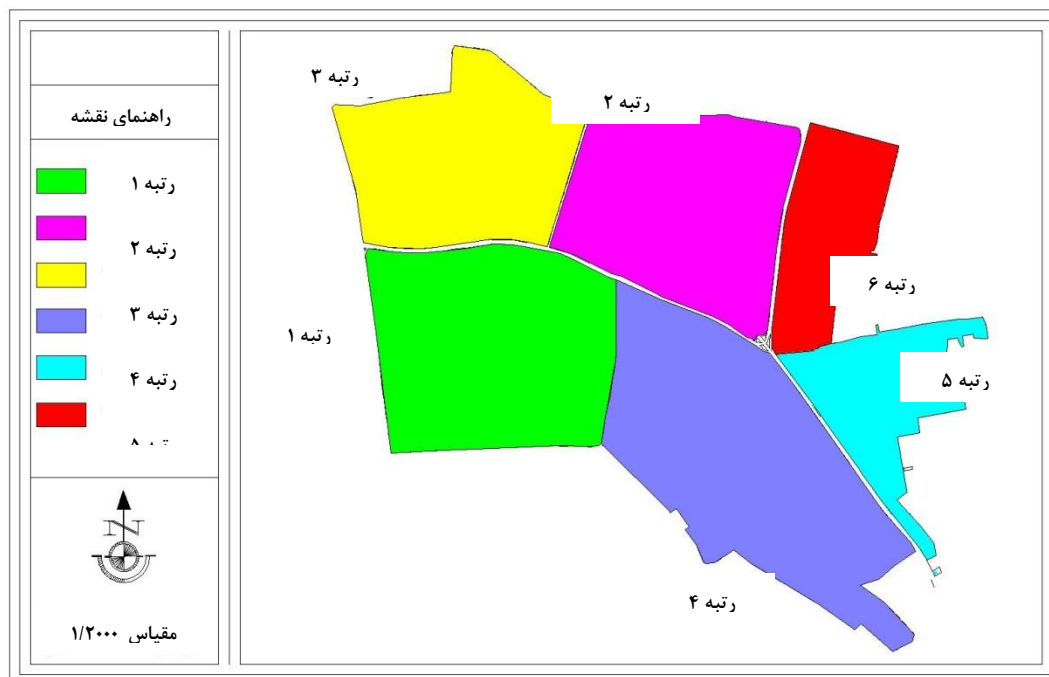
Source: Research findings, (2019)

پس از تعیین وزن هر یک از معیارها، ابتدا با استفاده از مدل ویکور، اقدام به رتبه‌بندی نواحی منطقه ۱۵ بر اساس شاخص خدمات شهری مبتنی بر شهر سالمند شد. جهت رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها، فاصله از ایده‌آل مثبت به صورت مجموع فواصل گزینه از بهترین مقدار در زیر معیارها و فاصله از ایده‌آل منفی به صورت مجموع فواصل گزینه از بدترین مقدار در زیر معیارها محاسبه شد و سپس شاخص نزدیکی برای هر گزینه بدست آمد. بر اساس معیارها و محاسبات انجام شده در هر یک از مراحل مدل ویکور، نتایج حاصله نشان داد که نواحی ۳ و ۲ به ترتیب رتبه‌های اول و دوم را کسب کرده‌اند و نواحی ۶ و ۵ در رتبه‌های آخر قرار دارند. (جدول ۶).

جدول ۶: رتبه‌بندی نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران بر اساس شاخص‌های مورد بررسی با استفاده از مدل ویکور

مناطق	Q_i	رتبه ویکور
ناحیه ۱	۰,۲۰۹	۳
ناحیه ۲	۰,۱۴	۲
ناحیه ۳	۰	۱
ناحیه ۴	۰,۳۶۵	۴
ناحیه ۵	۱	۶
ناحیه ۶	۰,۶۸۰	۵

Source: Research findings, (2019)

شکل شماره ۳: نقشه رتبه‌بندی نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران بر اساس شاخص‌های مورد بررسی با استفاده از مدل ویکور

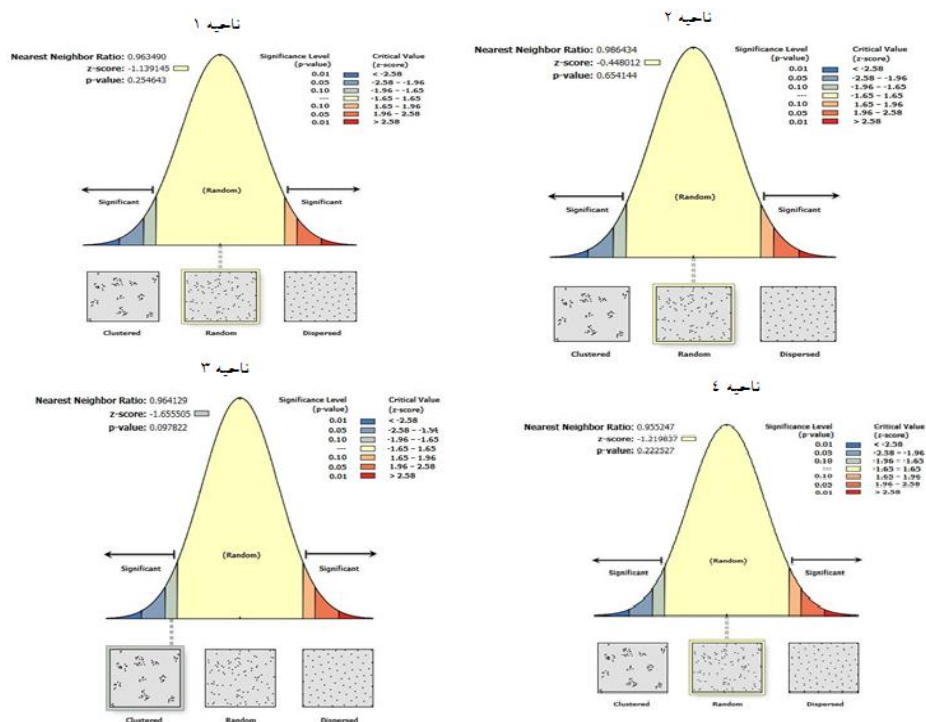
Source: Research findings, (2019)

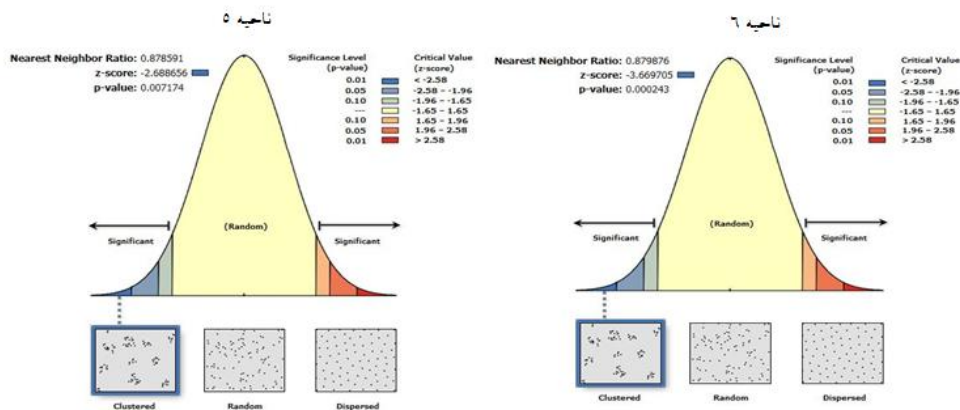
ارزیابی میزان پراکندگی کاربری‌های مورد مطالعه در محدوده نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران با استفاده از مدل Nearest Neighbor Ratio به منظور دستیابی به شاخص عدالت در رابطه با قشر سالمند، باید اصول تعادل فضایی و پراکنش معقول خدمات شهری، رعایت شود و بیش از پیش برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای به آن توجه کنند. وظیفه اصلی برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان شهری، تعیین مکان بهینه اینگونه مراکز است. به‌طوری‌که تمام ساکنان شهری به راحتی به آن‌ها دسترسی داشته باشند. علاوه بر این، می‌توان گفت که برنامه‌ریزان می‌کوشند توزیع مراکز خدماتی را در محیط‌های شهری بهینه سازند و این توزیع متناسب با توزیع جمعیت و با میزان تقاضا در نقاط مختلف شهر باشد. در این بخش جهت تحلیل و پراکندگی شاخص‌های کاربری اراضی در نواحی ۶ گانه منطقه ۱۵ تهران از روش نزدیکترین همسایه در محیط نرم‌افزار ARC GIS به عنوان مهمترین روش در ارزیابی الگوی توزیع فضایی کاربری‌های شهری به‌کار گرفته شده است. میزان شاخص نزدیکترین همسایه در پراکندگی کاربری‌ها در نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران برابر با جدول شماره (۷) و نمودار شماره (۱) می‌باشد. الگوی توزیع کاربری‌ها در در ناحیه ۱ منطقه ۱۵ شهر تهران (۱،۱۳-) (۱/۲۱-) را نشان می‌دهد که از الگوی تصادفی برخوردار بوده و این عدد در محدوده نواحی ۲ و ۴ به ترتیب (۰/۴۴-) و (۱/۲۱-) را نشان می‌دهد که نشان‌دهنده تصادفی بودن الگوی توزیع در محدوده نواحی مذکور می‌باشد.

جدول ۷: شاخص نزدیکترین همسایه کاربری‌های خدماتی در نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران

ناحیه	شاخص نزدیکترین همسایه	نمره Z
۱	تصادفی	-۱،۱۳
۲	تصادفی	-۰،۴۴
۳	متمرکز	-۱،۶۵
۴	تصادفی	-۱،۲۱
۵	متمرکز	-۲،۶۸
۶	متمرکز	-۳،۶۶

Source: Research findings, (2019)

نمودار شماره ۱: الگوی توزیع کاربری‌های خدماتی در سطح نواحی منطقه ۱۵ تهران

Source: Research findings, (2019)

بر اساس نتایج بدست آمده از مدل نزدیکترین همسایه، الگوی توزیع کاربریهای خدماتی در محدوده نواحی ۳ و ۵ و ۶ منطقه ۱۵ شهر تهران، از الگوی خوشه‌ای برخوردار بوده است، که عدد Z-score در نواحی مذکور به ترتیب (۱،۶۵-)، (۲،۶۸-) و (۳،۶۶-) را نشان می‌دهد که نشان از خوشه‌ای بودن شاخص‌های مورد مطالعه در سطح نواحی ۳، ۵ و ۶ می‌باشد.

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهش

اساس نظریه‌های عدالت بر این است، که نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه، بر سازمان فضایی آن تأثیر دارد و نیز هر گونه تغییر در سازمان فضایی و روابط اقتصادی-اجتماعی و توزیع درآمد در جامعه اثر مستقیم خواهد داشت. از مهمترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه فیزیکی شهرهای کشور در دهه‌های گذشته، پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدمات شهری بوده که زمینه‌ساز نابرابری اجتماعی شهروندان و میزان برخورداری از کاربری‌های خدمات شهری شده است. از مضامین اصلی عدالت در شهرها نیز توزیع عادلانه خدمات و امکانات در شهر است. از آنجا که خدمات عمومی شهری ساختاردهنده شکل و ماهیت کالبدی، اجتماعی و فضایی شهر می‌باشد، بی‌عدالتی در نحوه توزیع آن، تأثیر جبران‌ناپذیری بر ساختار، ماهیت شهر و جداگیزی طبقاتی محلات شهر گذاشته و مدیریت شهری را با چالش‌های جدی رو به رو می‌کند.

سالمندی دوران پختگی، ورزیدگی و زمان احساس بی‌نیازی است و فرصت سیر به سوی کمال و رسیدگی به خویشتن و مرحله‌ای مؤثر و گرانبقدر در زندگی است. از اواخر قرن بیستم با پیشرفت دانش پزشکی، کنترل بیماریهای عفونی، کاهش مرگ و میر نوزادان، کاهش سطح باروری، تحولات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، رفاهی، پیشرفت‌های فناوری و بهبود تغذیه، سیاست کنترل مولید، رشد خدمات بهداشتی و تکنولوژی‌های درمانی و تشخیصی، امید به زندگی و جمعیت سالمندان را رو به افزایش گذاشته است. به طوری که تعداد و نسبت افراد سالخورده در تمام کشورها، اعم از پیشرفته و در حال توسعه، در حال افزایش است. در ایران نیز پیش‌بینی می‌شود تا سال ۱۴۰۰، تعداد سالمندان به ده میلیون نفر یعنی حدود ۱۰ درصد جمعیت کل کشور برسد.

از آنجا که پدیده سالمندی در همه جنبه‌های زندگی جوامع بشری از جمله طیف گسترده‌ای از ساختارهای سنی، ارزشها و معیارها، و ایجاد سازمانهای اجتماعی تحولات قابل ملاحظه‌ای به وجود می‌آورد، مقابله

با چالش‌های فراروی این پدیده و اتخاذ سیاست‌های مناسب برای ارتقای وضعیت جسمی و اجتماعی و روانی سالمندان اهمیت بسیار دارد. امروزه فراهم نبودن تسهیلات لازم در فضاها و شهرهای شهری دسترسی سالمندان به امکانات شهری را با مشکلات مختلفی مواجه کرده است. نابسامانی‌های فضای شهری و عدم انطباق آن با نیازها و خواسته‌های سالمندان منجر به منزوی شدن آنان از اجتماع گردیده که خود پیامدهای منفی بسیاری به دنبال دارد. بنابراین اصلاح محیط و تدارک تجهیزات موردنیاز به گونه‌ای که افراد سالمند بتوانند با حفظ استقلال فردی، آزادانه و بدون احساس خطر از محیط پیرامون خود (اعم از اماکن عمومی، محیط شهری، معابر و...) استفاده نمایند زمینه مناسبی را برای عدالت به عنوان محور اصلی برنامه‌ریزی شهری به اجتماع، زندگی و فعالیت فراهم می‌سازد. تحقیق حاضر با هدف تبیین عدالت فضایی از منظر تمهید خدمات سلامت در فضاها و کاربری‌های شهری برای قشر سالمند در منطقه ۱۵ تهران پرداخته شد.

مرور مطالعات نشان از آن است که در زمینه عدالت فضای در منطقه ۱۵ شهر تهران تحلیل‌هایی صورت نگرفته است ولی تحقیقات مشابه در شهرهای دیگر به منظور توزیع عادلانه خدمات انجام گردیده است. بررسی مطالعات مشابه گویایی این است که روش‌های رایج در ارزیابی میزان توزیع خدمات، هر یک به فراخور خصوصیات نظیر: محتوای نظری روش، شاخص‌های اصلی ارزیابی، قابلیت تفسیر نتایج و در دسترس بودن اطلاعات مورد نیاز آن‌ها، مزیت‌ها و محدودیت‌هایی را دارا هستند. این در حالی است که اغلب پژوهش‌هایی که تاکنون به منظور ارزیابی عدالت فضایی انجام شده، معطوف به انتخاب یا تدوین یک روش اندازه‌گیری دسترسی و سپس اعمال آن بر روی یک نمونه مکانی بوده است. مقاله حاضر، پس از بررسی اولیه ۳ روش اندازه‌گیری برای تحلیل نمونه موردی و ارزیابی نتایج گزینش شده‌اند و برای سنجش میزان دستیابی سالمندان منطقه ۱۵ تهران به کاربری‌های شهری، ابتدا شاخصهای تحقیق استخراج گردید، سپس در راستای بررسی شرایط کنونی خدمات شهری به ویژه در رابطه با سلامت جسم و روان سالمندان در منطقه ۱۵ تهران پرسشنامه‌ای در قالب ۲۲ گویه طراحی و در اختیار سالمندان و خانوارهای دارای سالمند به عنوان جامعه آماری تحقیق قرار گرفت.

به منظور بررسی و ارزیابی نواحی منطقه ۱۵ تهران به لحاظ برخورداری از خدمات شهری مخصوصاً قشر سالمند و نحوه توزیع و امکانات شهری در رابطه با سالمندان با استفاده تحلیل واریانس، آزمون تفاوت میانگین، مدل ویکور و مدل نزدیکترین همسایه بهره گرفته شد. نتایج حاصل از اجرای آزمون تحلیل واریانس یکراهه گویای این است که تفاوت معنی‌داری در بین نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران از لحاظ شاخص‌های عدالت فضایی مخصوصاً در ارتباط با قشر سالمند وجود دارد همچنین نتایج حاصل از آزمون کیفیت تفاوت میانگین گویایی این است ناحیه ۳ در بین سایر نواحی مورد مطالعه به لحاظ شاخص‌های عدالت فضایی مورد مطالعه نسبت به سایر نواحی مورد مطالعه وضعیت مناسب‌تری را دارا و ناحیه ۵ کمترین میانگین را دارد. نتایج حاصل از مدل ویکور نیز نشان داد که نواحی ۳ رتبه‌های اول و نواحی ۶ و ۵ در رتبه‌های آخر قرار دارند. توزیع فضایی خدمات در نواحی منطقه ۱۵ تهران بر اساس مدل نزدیکترین همسایه نیز نشان داد که نواحی منطقه ۱۵ از لحاظ توزیع خدمات از الگویی منظم پیروی نمی‌کند. در واقع این ناحیه در بین نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران به لحاظ شاخص‌های مذکور در وضعیت نسبتاً نامناسب‌تری قرار دارد که در بین سایر نواحی کمترین میانگین را دارد. با توجه به مطالعات میدانی به عمل آمده در

ناحیه ۵ فقدان مدیریت کارآمد شهری موجب آشفتگی در توزیع کاربری‌های خدماتی در مناطقی از شهر شده و محیطی نابرابر را برای شهروندان بویژه برای شهروندان سالمند به وجود آورده است. این مسئله به ایجاد نابرابری فضایی و نابسامانی در نحوه اسکان و استقرار جمعیت و فعالیت و توزیع ناعادلانه خدمات انجامیده است.

با بهره‌گیری از مدل نزدیکترین همسایه که یکی از مدل‌های مناسب برای نمایش توزیع فضایی می‌باشد به بررسی پراکنش فضایی خدمات شهری در نواحی منطقه ۱۵ شهر تهران پرداخته شد. با توجه به نتایج به دست آمده از این روش مشخص گردید که توزیع فضایی خدمات در نواحی منطقه ۱۵ تهران از الگویی منظم پیروی نمی‌کند و توزیع‌ها به صورت تصادفی و خوشه‌ای می‌باشد و همه شهروندان به خصوص سالمندان در تمامی نواحی منطقه ۱۵ تهران به یک اندازه از خدمات برخوردار نبوده‌اند.

بنابراین با توجه به نتایج به دست آمده از این روش لزوم ساماندهی خدمات شهری در محدوده مورد مطالعه ضروری به نظر می‌رسد و توجه به دیدگاه‌های عدالت محور و توجه به عدالت فضایی در توزیع خدمات شهری در بین نواحی مختلف ضروری به نظر می‌رسد.

در نهایت با توجه به نتایج به دست آمده از پژوهش، پیشنهادات زیر جهت برنامه‌ریزی و توسعه سیستماتیک و مدون خدمات شهری در محدوده مورد مطالعه ارائه می‌گردد:

- کاهش نابرابری در توزیع خدمات شهری به ویژه نهادهای رفاه عمومی پرکاربرد توسط قشر سالمند به واسطه بررسی دقیق سرانه‌های کاربری‌های خدماتی در شهر و اقدامات و تمهیدات برای رفع کمبودها توسط شهرداری ناحیه؛
- توجه به ابعاد تغییرات جمعیتی در توزیع خدمات شهری توسط شهرداری‌ها و توجه به شعاع خدمات رسانی و کارایی تسهیلات به عنوان عاملی تاثیر گذار در سنجش عدالت؛
- بازنگری برنامه‌های شهری و اصلاح آن‌ها-فاصله گرفتن از سیاست‌های شهری جامع عقلانی و نزدیک شدن به سیاست‌های مبتنی بر عدالت فضایی -که در برگیرنده همه اقشار و ساکنان شهر مخصاً قشر سالمند باشد؛
- برای سنجش وضعیت عدالت توزیع خدمات در سطح شهر، به سبب پیوند فضایی-عملکردی، خدمات می‌بایست در ارتباط با هم در نظر گرفته شوند که نیاز به هماهنگی بین مدیریت‌های متنوع در توزیع این خدمات است و مدیریت یکپارچه شهری می‌تواند راه حلی در این زمینه باشد؛
- مقایسه سرانه کاربری‌ها با استانداردهای مربوط و سعی در رساندن آن‌ها به استانداردهای مطلوب؛
- ایجاد مراکز خدماتی در نواحی شهر با توجه به نیاز قشر سالمند آن نواحی؛
- جهت اصلاح و بهبود وضع موجود و دستیابی به راحتی و آسایش، ایمنی، دسترسی به امکانات سلامتی و... از سالمندان نظرخواهی گردد؛
- برنامه‌ریزی و مکانیابی کاربری‌ها و خدمات شهری مهم در مناطق فاقد این امکانات یا داری کمبود مانند ناحیه ۵.

References

- Alalhesabi, M , Rafiei, F. (2011), Assessing of elder essentialities in urban spaces (case study: Khal Barin Park), [In Persian], *Journal of Arman Shahr*,5(9):247-257
- Ball MS. (2012), *Livable Communities for Aging Populations: Urban Design for Longevity*. John Wiley & Sons.

- Bass, R. (1998). Evaluating environmental justice under the National Environmental Policy Act. *Environmental Impact Assessment Review*, 18: 83–92.
- Berijaji, F, Hatami Nezhad, H, Eghbali, N. (2019), Spatial inequality and its impact on urban space quality, *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11(3):1-24.
- Cameral, Navies, (2014), *The human development in urban space*, Thailand press.
- Daneshpour, Z. (2003), Analysis of spatial justice in environments of Tehran peri-urban, [In Persian], *Journal of Fine arts, Tehran University*, 28: 5-14.
- Dalayimilan, E, Kheyraldin, R, 2017, Measurement of spatial justice in the context of public transport system with network analysis model, *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 9(3):19-39.
- Design and spatial plan consultant engineers, (2005), 15th district development pattern.
- Dutta, V. (2012) , War on the Dream, How Land use Dynamics and Peri-urban Growth Characteristics of a Sprawling City Devour the Master Plan and Urban Suitability, A Fuzzy Multi-criteria Decision Making Approach, proceeded In 13th Global Development Conference Urbanisation and Development: Delving Deeper into the Nexus, Budapest, Hungary.
- Esmailpour, A, Mehrazin, H. (2018), The role of public policy-making urban viability enhancement with focus on health and sanitation, *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 10(4): 213-229.
- Eisaloo, Sh, Jomepour, M, Khaksari, A. (2015), Requirments and problems of elder in urban spaces (case study: central streets of Qom city), 2(6):1-41.
- Hosseini ShahParian, N. (2015), Analysis of spatial justice with emphysis on public service of Ahvaz city, [In Persian], Master thesis, Geography and Urban Planning. Chamran university. 255 page.
- Iranshahi, A, Ghalenoei, M. (2017), Assessing the accessibility of elder with physical disability to essential facility in urban spaces (Case study: Abasi Chaharbagh street in Esfahan), [In Persian], *Journal of disability studies*, 7(5):12-23.
- Iveson, K. (2011), “Social or Spatial justice?”. Marcuse and Soja. On the right to the city. *Journal of Cities*, 15(2):250-259.
- Koushaneh, R, Ezatpanah, B, Mousavi, M. (2019). *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11(4): 205-221.
- Jui-fen, R.Lu. (2006), Horizontal Equity in Health Care Utilization Evidence from Three High-income Asian Economic, *Social science & Medicine*: 199– 212.
- Lee Y, Hwang J, Lim S, Kim JT. (2013), Identifying characteristics of design guidelines for elderly care environments from the holistic health perspective. *Indoor and Built Environment*, 22(1):242–259.
- Moghimi N, Momeni, K. (2019), Explanation and assessment of urban space effectiveness in elder’s requirements with emphasis on urban parks, *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11(3): 397-414.
- Morgan Hughey, S, Walsemann, Katrina M, Child, Stephanie, Powers, Alicia, Reed, Julian A & Kaczynski, Andrew T, (2016), Using an environmental justice approach to examine the relationships between park availability and quality indicators, neighborhood disadvantage, and racial/ethnic composition, *Journal of Landscape and Urban Planning*, 148:159-169.
- Nasiri, E. (2018), Analysis of spatial justice of urban services distribution with approach of spatial justice by Vikor model (case study: Ghazvin city), [In Persian], *Amayesh gographyiayi faza*, 28(8):133-154.
- PourAhmad, A, Hataminezhad, H. (2014), Exploration and assessment of urban landuse from viewpoint of social justice (case study: Kashan city), [In Persian], *journal of Spatial planning*, 6(2): 179-208.
- Quaddus, M (2001), Modeling sustainable development planning: A multi criteria decision conferencing approach, *Environment International*, 27.
- Ridzwan Othman, A, Fadzil, F. (2014), Influence of Outdoor Space to the Elderly Wellbeing in a Typical Care Centre. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 170: 320- 329.
- Sustainable Society Index - your compass to sustainability. (2012). Sustainable Society Foundation, Update SSI-3123, now available! <http://www.ssfindex.com>.

- Tahmasebi zadeh, F , KhademHosseini, A, (2018), Analysis of social justice in urban areas (case study: urban areas of Esfahan), [In Persian], Journal of Geography and environmental studies, 26(7): 17-28.
- Taleaia, M. Sliuzasb, R. Flackeb, J,(2014), an integrate framework to evaluate the equity of urban public facilities, *Cities* 40: 56-69.
- Talen, E. (1996), *The Social Equity of Urban Service Distribution: An Exploration of Park Access in Pueblo*, Regional Research Institute, West Virginia University.
- Touze, A. (2013), *Exploration and analysis of spatial justice of city in Saghez*, Master Thesis of Geography and Urban planning, Tehran University, 212 page.
- Tsou, Ko-Wan, Yu-Ting, H., and YaoLin C. (2005). An accessibility-based integrated measure of relative spatial equity in urban public facilities, *Cities*, 22(6): 424-435.
- United Nations Climate Change Conference. (2014). *Climate Change and Natural Disasters Displace Millions, Affect Migration Flows*. December 10, 2015. Paris. available on.